

Csepregi Zsolt:

AZ OROSZ–UKRÁN HÁBORÚ HATÁSAI A KÖZEL-KELETI HATALMI RIVALIZÁLÁSRA ÉS KIEGYEZÉSI FOLYAMATOKRA¹

DOI: 10.35926/HSZ.2023.6.2

ÖSSZEFOGLALÓ: A tanulmány az orosz–ukrán háború három kiemelt hatását mutatja be a közel-keleti regionális szereplők közötti hatalmi dinamikákra, mind a konfliktusok, mind a normalizációs és együttműködési folyamatok tekintetében. Egyrészt a fegyveres erőszak Oroszország általi alkalmazása és a nyugati államok figyelmének elterelődése hatást gyakorolt a közel-keleti hatalmi egyensúly alakulására, hozzájárulva a térségi kiegyezési folyamatok felgyorsulásához. Másodsorban a közel-keleti államok mindegyike megerősítette az egyensúlyozó politika követését Oroszország és a Nyugat között. Végezetül a tanulmány rámutat, hogy a közel-keleti kiegyezési folyamat feszültségeket is teremt az eddig egymással szemben asszertív ellensúlyozást alkalmazó államokban, ezzel paradox módon a regionális konfliktusok eskalálódásával fenyeget az átmeneti időszakban. Összességében a tanulmány amellet érvel, hogy a közel-keleti államok a világrend jelenleg zajló átalakulása során egy önérdekkövető, haszonmaximalizáló és kárminimalizáló politikát követnek, ameddig ki nem kristályosodnak a globális hatalmi viszonyok a háború kimenetelének függvényében.

KULCSSZAVAK: Közel-Kelet, orosz–ukrán háború, hatalmi egyensúly, Irán, Szaúd-Arábia, Izrael

A SZERZŐRŐL:

Csepregi Zsolt, biztonsági elemző, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskolájának hallgatója (ORCID: 0000-0003-3543-8961; MTMT: 10075893)

BEVEZETÉS

Oroszország 2022. február 24-én, felhagyva korábban követett, hibrid műveletekre építő stratégiájával hagyományos inváziót indított Ukrajna ellen. A helyi kliensekre való építés, a tagadhatóság, a szűrkezőzés műveletek alkalmazásával szemben Oroszország bevonult Ukrajnába, hogy a regnáló kijevi vezetést megdöntse és – mint a négy ukrán megye 2022. szeptember 30-i annektálásával bebizonyosodott – területeit elcsatolja. A háború számos hatással van az Európán kívüli világra is, így a tanulmány tárgyát képező közel-keleti régióra is. Az elemzésben elsőként ismertetem a közel-keleti hatalmi rend jellemzőit a 2022-es év elején, azaz, hogy milyen regionális viszonyok léptek kölcsönhatásra az orosz–ukrán háború tovagyrűző hatásaival. Ennek keretében elemzem a szabályalapú globális rend (*rule-based global order*) ellen intézett nyers kihívásnak a Közel-Keleten 2003 óta átalakulóban lévő regionális rendre gyakorolt hatásait. Ezt követően három kiemelt kérdést vizsgállok, elsőként

¹ Szerzőnk a kéziratot 2023. július 18-án nyújtotta be. A benne foglaltak egy részét felülírhatja az Izraelt 2023. október 7-én ért támadás, illetve az ezután történt közel-keleti események.

az erőszak alkalmazásának új horizontjait és annak fenyegetését az instabil közel-keleti régióra. Másodsorban bemutatom a regionális nagyhatalmak közötti kiegyezési folyamatokat, amelyekre katalizálóan hatott az orosz–ukrán háború. Harmadrészt rámutatok, hogy a kiegyezési folyamat bizonyos szereplőkben feszültségeket teremt, ami eszkalációval fenyeget egy alapvetően enyhülésként jellemezhető időszakban. Végezetül tárgyalom a közel-keleti államokra alapvetően jellemző önérdékkövetési stratégiát, ennek logikáját, amely igyekszik a háború nyomán keletkező károkat enyhíteni és a megnyíló lehetőségeket kihasználni.

A KÖZEL-KELET BIZTONSÁGI ARCHITEKTÚRÁJA ÉS HATALMI EGYENSÚLY ÁLLAPOTA 2022-BEN

A közel-keleti térség a hidegháborút követő korszak egyik elsődleges konfliktuszónájává vált. Az 1991-es öbölháború, az izraeli–palesztin konfliktus és az arab tavasz nyomán kirobbant polgárháborúk mind arra utaltak, hogy a térség a biztonság tekintetében súlyos problémákkal terhelt. Ugyanakkor a Közel-Keletre jellemző instabilitás ellenére Irak 1990-ben Kuvait ellen indított inváziója volt az utolsó olyan közel-keleti háború, amely egy szomszédos állam szuverenitásának felszámolására irányult. A közel-keleti hatalmi szereplők ezzel szemben sokkal inkább kliensszervezeteken keresztül igyekeznek érvényesíteni akarataikat és korlátozott műveleteken keresztül előmozdítani regionális befolyásukat.² A közel-keleti hatalmi rend teljességét nézve 2003-ra datálható annak teljes felborulása azáltal, hogy a rend viszonylagos stabilitását garantáló Irak–Irán ellensúlyozó párból Szaddám Huszein hatalmának megdöntésével kiiktatásra került az egyik egyensúlyi pillér.³ Irak szerepét nem tudta és nem kívánta átvenni az a három állam, amely így Irak helyett az iráni regionális ambíciók útjába került, azaz Törökország, Izrael és Szaúd-Arábia. A kialakuló új dinamikát négy regionális nagyhatalom ambíciói alakítják, közvetlen harc helyett a köztük elterülő libanoni, szíriai és iraki területek adják a fő küzdőteret, míg Jemen kiegészítő konfliktuszónát jelent.⁴ A nagyhatalmak közötti konfliktusok által meggyengített régiókban megerősödhetnek az olyan terrorszervezetek, mint az al-Kaida és az Iszlám Állam.

A térségi dinamikákat tovább komplikálta a régió kívüli hatalmak jelenléte és befolyása. Mint említettük, a viszonylagos hatalmi egyensúlyt az Amerikai Egyesült Államok által vezetett 2003-as iraki beavatkozás bolygatta meg. A 2008-as világgazdasági válságot követően, a közel-keleti fiatalok által vágyott jobb élet, illetve a klimatikus és mezőgazdasági viszonyok kedvezőtlen alakulásának együttes hatására 2010-ben kitört a kezdetben arab tavasznak nevezett folyamat a Közel-Keleten, Tunéziából kiindulva Marokkóig és a Perzsa-öböl hatást gyakorolva a térségre. A különböző államokban egymástól eltérő folyamatok mentek végbe, ezalatt azonban több évig az Iszlám Állam brutalitása mutatta meg, milyen veszélyeket rejt magában a regionális hatalmi vákuum. Az Egyesült Államok viszonylagos kivonulása a közel-keleti térségből összefüggésben áll a Kínai Népköztársaság felemelkedésével és azzal az igénnyel, hogy Washington közel-keleti partnerei képesek legyenek

² Proxy Warfare in the Greater Middle East and its Periphery: An Atlas. <https://www.newamerica.org/international-security/reports/twenty-first-century-proxy-warfare-confronting-strategic-innovation-multipolar-world/proxy-warfare-in-the-greater-middle-east-and-its-periphery-an-atlas/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

³ N. Rózsa Erzsébet: A Közel-Kelet a XXI. század elején. Máltai tanulmányok, III. évf. 2021/4., 384.

⁴ Joshua Krasna – George Meladze: The “Four Plus One”: The Changing Power Politics of the Middle East. Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 07. 10. 2021. <https://dayan.org/content/four-plus-one-changing-power-politics-middle-east> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

közvetett amerikai támogatással garantálni a térség stabilitását, hogy Amerika erőforrásai a távol-keleti térségbe összpontosulhassanak. Érthető módon a biztonság költségeinek áthárítása nyugtalansággal töltötte el az Egyesült Államok partnereit, és nem egyértelmű követő magatartást mutattak, hanem részben regionális egyensúlyozással, részben térségen kívüli hatalmakkal fejlesztett kapcsolatokkal igyekeztek ellensúlyozni az amerikai katonai jelenlét csökkenését.⁵ Oroszország volt az, amely biztonsági értelemben leginkább növelte jelenlétét a Közel-Keleten, míg Kína térségi ambíciói egyelőre a gazdasági és technológiai szférára összpontosulnak. Oroszország nyílt beavatkozása a szíriai polgárháborúban az Aszad-rezsim oldalán, partnersége Iránnal, katonai és nukleáris együttműködési kísérletei az arab államokkal és a „magán” katonai szervezetek térségbeli jelenléte mutatta meg, hogy Moszkva továbbra is globális befolyással rendelkező hatalom, még ha a Szovjetunió képességeit messze nem is éri el.

Az arab tavasz nyomán eszkalálódó államokon belüli, közötti és feletti konfliktusok egy évtized alatt, 2020-ra túlterhelték a közel-keleti államok kapacitásait. Szükség volt egy bizonyos fokú regionális *modus vivendi* elérésére, mind a harcoló felek közötti legalább átmeneti kiegyezés elérése, mind pragmatikus együttműködések kiépítése által. Három ilyen példát említek meg, jelezvén, hogy bár a regionális enyhülésre katalizálóan hatott az orosz–ukrán háború, ezek a folyamatok már a 2022 előtti évben is jelen voltak. Az első ilyen folyamat az Ábrahám-megállapodások, amely az Izrael, az Egyesült Arab Emírátsok, Bahrein és Marokkó között aláírt normalizációs egyezmény.⁶ A második kiemelt folyamat Törökország változó diplomáciai stratégiája volt, amely a konfliktusokkal terhelt, Davutoğlu-féle külpolitikát felváltó stratégiával ellentétben kiegyezésre törekedett a közel-keleti államokkal.⁷ A harmadik jelentős folyamat a közel-keleti hatalmi egyensúly fő kérdésének tekinthető iráni–szaúdi vetélkedés enyhítésére, illetve a Szíria és az arab államok közötti viszony normalizációjára irányuló szándékok már az orosz–ukrán háború kirobbanása előtt.⁸

OROSZORSZÁG KÖZEL-KELETI RELEVANCIÁJA AZ UKRAJNAI HÁBORÚ KONTEXTUSÁBAN

A Nyugat figyelmének viszonylagos elfordulása a Közel-Keletről és ennek következtében Oroszország szerepének felértékelődése nem 2022. február 24-én, az Oroszország által Ukrajna ellen indított támadás után kezdődött. Az afganisztáni és iraki beavatkozásokba belefáradt nyugati, különösen amerikai közvélemény, a 2008-as világválságtól meggyengült gazdasági alapok, Kína felemelkedése és már a 2014-es orosz hibrid beavatkozás Ukrajnában mind olyan tényezők voltak, amelyek gyengítették a közel-keleti stabilitásért tett erőfeszítéseket, különösen az Egyesült Államok részéről. Ukrajna szuverenitásának megsértése azonban egyszerre fenyeget azzal, hogy a szabályalapú világrend eltűnik, továbbá azzal, hogy amennyiben a revizionista szándékokkal rendelkező Oroszország képes győzedelmeskedni, úgy egy újabb

⁵ Csicsmann László: Arab tavasz – arab tél. Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Budapest, 2020, 45.

⁶ Szalai Máté – Wagner Péter: Ábrahám-megállapodások. Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2020/84. <https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/10/KKIElemzesek.E-2020.84-1.pdf> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

⁷ Meliha Benli Altunışık: The new wave of normalization in Turkey's Middle East foreign policy. Middle East Institute, 21. 04. 2021. <https://www.mei.edu/publications/new-wave-normalization-turkeys-middle-east-foreign-policy> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

⁸ Iran-Saudi Talks. United States Institute of Peace, 22. 12. 2022. <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/may/04/secret-iran-saudi-talks> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

globális nagyhatalmi kihívóként emelkedik fel a Nyugattal szemben.⁹ Ez az akut veszély így mind az Egyesült Államok, mind az EU és az Egyesült Királyság, továbbá a NATO figyelmét és energiáit Oroszország feltartóztatására és Ukrajna támogatására irányította. Kevesebb energia maradt tehát a közel-keleti konfliktusokra, amelyek nem jelentenek egzisztenciális fenyegetést a Nyugatra nézve. A közel-keleti regionális nagyhatalmi küzdelem középtávon biztosítja, hogy térségi hegemónnal szemben megfelelő ellensúlyozó szereplők lépnek fel, így a Nyugat beavatkozása minimális mértékben szükséges. Mindez a fokozott elfordulás aggasztó fejlemény a közel-keleti államok számára, amelyek az elmúlt évtizedekben rászoktak a nyugati támogatásra, és így ez az önsegély szükségességét húzta alá.¹⁰ A Nyugat elvárása, hogy ezek az államok biztosítsák a közel-keleti hatalmi egyensúlyt és stabilitást a költségminimalizáció érdekében, nem várt kiegyezési kompromisszumok elérését és a külső támogatók jelentőségének további felértékelődését eredményezte a térségben.

Oroszország szerepe ebből következően alapvetően megváltozott az Ukrajna elleni invázió megindításával. Habár az inváziót követő egy éven belül Oroszország nem volt képes győzelmet elérni, erőforrásai jelentős mértékben odavesztek a háborúban, azonban semmiképpen sem állítható, hogy veszített volna. Moszkva továbbra is jelentős katonai, nukleáris, diplomáciai és gazdasági hatalommal rendelkezik, különösen a szegényebb, kiszolgáltatottabb államok viszonylatában. Oroszország közel-keleti prioritásai nem változtak, ezek: a nagyhatalmi státusz megőrzése, a katonai jelenlét, az energiahordozókkal kapcsolatos diplomáciai együttműködés, a fegyver-, élelmiszer- és nukleáris export, illetve a tőkeimport.¹¹ Az elhúzódó háború és a Nyugattal szembeni konfrontációjának hidegháború lezárását követően nem látott szintig való erősödése ugyanakkor azt is jelenti, hogy Oroszország számára mindenfajta külső támogatás, így közel-keleti pozícióinak és kapcsolatainak hasznosítása is kiemelten fontos.

A közel-keleti államok szempontjából a fenti viszonyok, különösen az Egyesült Államok viszonylagos háttérbe vonulása, azt eredményezik, hogy felértékelődött az Oroszország által biztosítható előnyök jelentősége, mind a belső stabilitás fenntartása, mind a regionális kihívókkal szembeni hatalmi pozíciójuk megerősítése szempontjából. Ezek az Oroszország által biztosított erőforrások lehetnek fegyverek, katonai támogatás, nukleáris technológia, élelmiszer vagy energiahordozók.¹² Az előnyök mellett ugyanannyira fontos a hátrányok elkerülése, amely eredhet Oroszország destabilizációs kísérletéből, vagy közvetten abból, hogy egy adott közel-keleti állam ellenfele részesül nagyobb orosz segítségben. Összességében tehát a háború hatása egy egymással összefüggő hármas rendszer, amiben makroszinten a nemzetközi rend jóval kiszámíthatatlanabbá és feszültebbé vált, miközben a konfliktus résztvevői nagy nyomást gyakorolnak a nemzetközi közösség tagjaira, hogy egyik vagy másik oldalra álljanak. Az Egyesült Államokkal kapcsolatos félelem, hogy az kevesebb energiát

⁹ Anders Åslund et al.: *Global Strategy 2022: Thwarting Kremlin Aggression Today for Constructive Relations Tomorrow*. Atlantic Council, Washington, 2022. <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2022/02/Global-Strategy-2022-Thwarting-Kremlin-aggression-today-for-constructive-relations-tomorrow-February-2022-Final-1.pdf> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

¹⁰ Tamir Hayman – Yoel Guzansky: *The Beginning of a New Era? The Implications of Regional Détente*. Institute for National Security Studies. INSS Insight No. 1720, 04. 05. 2023., 2. <https://www.inss.org.il/publication/detante/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

¹¹ Dimitri Trenin: *Russia in the Middle East: Moscow's Objectives, Priorities, and Policy Drivers*. Carnegie Endowment for International Peace, 25. 03. 2016. https://carnegieendowment.org/files/03-25-16_Trenin_Middle_East_Moscow_clean.pdf (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

¹² Christopher M. Blanchard: *Middle East and North Africa: Implications of the Russia-Ukraine War*. Congressional Research Service, 02. 06. 2023. <https://sgp.fas.org/crs/mideast/R47160.pdf> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

szentel közel-keleti partnereinek támogatására, azt eredményezte, hogy Oroszország szerepe felértékelődött a térségben. Ebben a helyzetben a közel-keleti államok reakciói alapvetően az orosz–ukrán háborútól való viszonylagos távolmaradást, a külső támogatók teljes elidegenítésének elkerülését, az önségélyt és a regionális viszonyok legalább átmeneti enyhülését helyezték előtérbe. Így érhető el a közel-keleti államok számára, hogy a költségminimalizálás és haszonmaximalizáció stratégiáját a gyakorlatban megvalósíthassák.

KÖZEL-KELETI REAKCIÓK AZ OROSZ–UKRÁN HÁBORÚRA

Az orosz–ukrán háborúval párhuzamosan és annak következményeként a közel-keleti kiegyezési folyamatok felgyorsultak 2022 februárját követően. Egy kivételt jelent Izrael és Irán konfliktusa, amely, ha mérsékelten is, de tovább eszkalálódott. A regionális enyhülés három fő esete, a szaúdi-jemeni-iráni háromszög, az Aszad-rezsim normalizációja és a szaúdi-iráni kiegyezés. A kiegyezések mellett a fejezet második felében a globális nagyhatalmakhoz fűződő kapcsolatokat vizsgálom, legfőképpen az Oroszországgal a háború ellenére fenntartott és adott esetekben megerősített viszonyokat.

A 2014 óta tartó jemeni polgárháborúban legalább három külső szereplő került szembe: a nemzetközileg elismert jemeni kormányt támogató Szaúd-Arábia, a felkelő hűsziakat támogató Irán és harmadikként a déli szeparatista erőket támogató Egyesült Arab Emírségek. A közel egy évtizede tartó polgárháború jelentős erőforrásokat kötött le a harcoló feleket támogató külső szereplők részéről is, különösen a hűszi támadásokat elszenvedő Szaúd-Arábia oldalán, így az orosz–ukrán háború felgyorsította a deeszakalációs folyamatot. 2022 áprilisában a felek ENSZ-közvetítéssel két hónapos tüzszünetet hirdettek, amelyet ezt követően kétszer hosszabbítottak meg, és ami a 2022. októberi formális összeomlást követően is kitart a gyakorlatban.¹³ A harcok intenzitásának csökkenése összességében azonban nem oldotta meg a konfliktust. Jemen továbbra sem egységes, békés állam, továbbra is rendszeresek az összecsapások, és a hatalmi vákuumot számos terrorszervezet képes kihasználni. A Jemenben fennálló helyzet jól jellemzi ezt a sajátos regionális kiegyezést. A konfliktusokat nem oldják meg, csupán intenzitásukban enyhülnek. A praktikus lépések és szimbolikus gesztusok hozzájárulnak ahhoz, hogy a külső felek kevesebb erőforrással fenntarthatassák befolyásukat a küzdelem terét adó proxykonfliktusokban. Jemen is tehát egy ilyen terület, ahol a kiegyezés eredményei kézzelfoghatóak, azonban a belső feszültségek és a megoldatlan érdekellentétek következtében a polgárháború lezárásáról nem beszélhetünk.¹⁴

A második példa az Aszad-rezsim helyzete, amely látványos javulást ért el 2022-t követően. Ennek eddigi betetőzése volt Aszad elnök fogadása Rijádban az Arab Liga tanácskozásán. Ez a normalizációs folyamat már négy éve tartott, és megelőzte több nagykövetscere, illetve diplomáciai találkozót, amelyekben az Emírségeknek jelentős szerepe volt a szaúdiak támogatásával.¹⁵ A cél, hogy Szíria, amely ugyancsak egy több mint egy évtizedes konfliktustól

¹³ Gregory D. Johnsen: Saudi Arabia's Big Bet in Yemen. The Arab Gulf States Institute in Washington, 20. 03. 2023. <https://agsi.org/saudi-arabias-big-bet-in-yemen/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

¹⁴ Ibrahim Jalal: China and the Saudi-Iran rapprochement: Implications for Yemen. Middle East Institute, 05. 04. 2023. <https://www.mei.edu/publications/china-and-saudi-iran-rapprochement-implications-yemen> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

¹⁵ William Roebuck: Chronicle of a Normalization Foretold: Saudi Arabia and Syria Ease Toward Restoring Ties. The Arab States Institute in Washington, 11. 04. 2023. <https://agsi.org/chronicle-of-a-normalization-foretold-saudi-arabia-and-syria-ease-toward-restoring-ties/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

szenved, ami minden térségbeli szereplő erőforrásait fogyasztja, bizonyos fokú nyugópontra jusson, miközben befolyását senki sem kívánja feladni. Törökország továbbra is az északi területek ellenőrzéséhez és a kurdok feltartóztatásához ragaszkodik. Irán fenntartja állását az országban mind kliensek révén, mint az Iszlám Forradalmi Gárda Kudsz Erői révén, amelyek előretolt állásokként működnek Izraellel szemben és Libanon felé szárazföldi összeköttetést biztosítanak.¹⁶ Itt visszautalok arra, hogy Szíria jelentősége annak köszönhető, hogy – mint említettük – 2003-ban kiiktatták Irakot mint nagyhatalmi szereplőt, így Irán ott is jelentős befolyásra, ha nem is dominanciára tett szert. Szaúd-Arábia és a többi szunnita arab állam Szíriát, amely az arab világ szerves része, még Aszad elnök vezetésével is vissza kívánja integrálni, elfogadva bizonyos fokú iráni befolyást az országban, azt követően, hogy az Aszad-rezsim megbuktatására tett fegyveres kísérletek súlyos kudarcot vallottak, köszönhetően az iráni és orosz segítségnek. Az Iszlám Állam korábbi tevékenysége pedig bebizonyította, hogy nem lehet büntetlenül engedni a hatalmi vákuum terjedését a Közel-Keleten, és a legkevésbé rossz megoldást még mindig Aszad-rezsim nyújtja a térségnek.

Végezetül talán a legtöbbet tárgyalt kérdés a 2023-as szaúdi–iráni kiegyezés, amely részben éppen a 2019–2021-es időszakban Irán által indított támadások amerikai válasz nélkül maradására reagálva indult el.¹⁷ Idő kérdése volt tehát csak, hogy Rijád és Teherán is képes lesz normalizálni a viszonyát, miközben mindkettő számos külső és belső kihívással küzd, és minden lehetőséget megragadnak, hogy tehermentesítsék magukat. Nincsen tehát szó a közel-keleti viszonyok radikális átrajzolódásáról, új tengelyek létrejöttéről, önmagában a diplomáciai kapcsolatok nyílt ápolása semmilyen nagyszabású együttműködést nem jelent, csupán enyhülést hoz egy olyan korszakban, ahol a félrekalkulációt és a feszültségek költségeit a felek már nem engedhetik meg maguknak. A közvetítő félre, Kína szerepére kitérve ebben sem szabadna semmi meglepőt látni. Az Egyesült Államok a közte és Irán között feszülő konfliktusos viszony miatt nem lehetett közvetítő. Oroszország nincs abban a nemzetközi szerepben, hogy más térségekben zajló enyhüléssel foglalkozzon. Maradt tehát Kína, amely igyekszik betölteni a másik két nagyhatalom által hagyott űrt a Közel-Keleten, és mind Szaúd-Arábia, mind Irán igyekszik Kínával, a világ legnagyobb kőolaj-importőrével és (reménybeli) tőkeexportőrével jó kapcsolatokat ápolni és közös projekteket indítani.¹⁸ Teszi ezt mindkét állam saját jól felfogott érdekében, elősegítve a gazdasági és technológiai fejlődésen keresztül társadalmi stabilitásának garantálását és regionális nagyhatalmi szerepének jövőbeli erősítését vetélytársaihoz képest, azaz egymással szemben is.

A régió végighaladó viszonylagos enyhülési, kiegyezési folyamat mintázatából Izrael lóg ki, mivel számára ez az új környezet rendkívül fenyegetően hat. Az orosz–ukrán háborút megelőzően Izrael a haszonélvezője volt annak a blokkosodási folyamatnak, amelynek eredményeként megszülettek az Ábrahám-megállapodások, és amely azzal a lehetőséggel kecsegtetett, hogy a többi öböl menti arab állam csatlakozásával egy Izrael-barát és Irán-ellenes partnerség jön létre. Ezzel szemben Izrael jelenleg azt tapasztalja, hogy blokkoso-

¹⁶ Nakissa Jahanbani – Suzanne Weedon Levy: Iran Entangled: Iran and Hezbollah's Support to Proxies Operating in Syria. Combating Terrorism Center, West Point, 2022, 24–29. <https://ctc.westpoint.edu/iran-entangled-iran-and-hezbollahs-support-to-proxies-operating-in-syria/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

¹⁷ Kristian Coates Ulrichsen: Saudi-US Relations in a Changing Global and Regional Landscape. Arab Center Washington D. C., 29. 06. 2023. <https://arabcenterdc.org/resource/saudi-us-relations-in-a-changing-global-and-regional-landscape/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

¹⁸ Ariel Cohen: Has China Shifted the Middle East Balance of Power? National Interest, 25. 03. 2023. <https://nationalinterest.org/blog/lebanon-watch/has-china-shifted-middle-east-balance-power-206343> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

dás helyett kiegyezés történik, az arab államok közelebb kerülnek ellenségeihez, Iránhoz és Szíriához. A fő izraeli félelem a viszonylagos elszigetelődés kapcsán, hogy a kiegyezések nyomán felbátorodó Irán és partnerei asszertívabb módon fenyegethetik Izraelt.¹⁹ Ez természetesen egy percepcióbeli kérdés, hiszen a kiegyezés egy dinamikus folyamat, így nem egyik pillanatról a másikra kerül sor a váltásra két statikus regionális állapot között. Ennek az az eredménye, hogy paradox módon az enyhülés folyamata egyes szereplőkben, különösen Izraelben feszültségeket teremt, mivel ez egy nyílt végű folyamat, nem lehet előre látni az így kialakuló közel-keleti hatalmi viszonyokat. Az izraeli bizonytalanság erősödésével párhuzamosan növekszik az Iránra és partnereire mért kinetikus csapások száma.²⁰ A katonai műveletek mellett az izraeli politikai és katonai vezetők részéről ugyancsak egyre intenzívebb a Teherán nukleáris programjával szembeni megelőző csapással kapcsolatos fenyegető retorika.²¹ Ennek következményeként hangsúlyozni szükséges, hogy a közel-keleti enyhülési folyamat egy regionális konfliktus kiindulópontja is lehet, amennyiben nem sikerül az izraeli félelmeket és az ezekből következő preventív csapásra vonatkozó szándékot mérsékelni.²²

A KÖZEL-KELETI ÁLLAMOK STRATÉGIÁJA AZ OROSZ–UKRÁN HÁBORÚ KAPCSÁN

A közel-keleti államok orosz–ukrán háborúval kapcsolatos álláspontjait három különböző kategóriába sorolhatjuk, ami szükségszerűen leegyszerűsítésekkel jár. A három országcsoportot úgy jellemezhetjük, hogy az Oroszország-pártiak (Irán, Szíria), az egyensúlyozók (az arab öböl-államok, Egyiptom), illetve a Nyugat-párti közvetítők (Törökország, Izrael). Az Oroszországot nyíltan támogató két ország az óvatosabb egyensúlyozásért cserébe nem várhat döntő támogatást a Nyugattól. Szíria jelentős mértékben függ Oroszországtól katonai értelemben, ha már nem is a felkelőkkel szembeni küzdelemben, de a hatalmi vákuum elkerülése és a regionális nagyhatalmak, köztük Irán befolyásának ellensúlyozásában. Szíria ugyanakkor jelentős támogatást nem képes nyújtani Oroszországnak és annak meggyengülése újabb érv emellett, hogy Damaszkusz kiegyezzen a közel-keleti hatalmi blokkokkal. Irán szerepe ennél jelentősebb, hiszen viszonylag fejlett katonai drónokkal segítette Oroszország Ukrajna elleni háborúját.²³ Irán szempontjából még a meggyengült és lefoglalt Oroszország is jelentős katonai, gazdasági és nukleáris támogatást képest nyújtani. Egyéb támogató hiányában Irán

¹⁹ Sima Shine et al.: Iran and Saudi Arabia Renew Relations. Institute for National Security Studies. INSS Insight No. 1695, 14. 03. 2023. <https://www.inss.org.il/publication/iran-saudi-arabia-2/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

²⁰ Eden Kaduri: The Campaign between the Wars in Syria: What Was, What Is, and What Lies Ahead. Institute for National Security Studies, 06. 03. 2023., 2–5. <https://www.inss.org.il/publication/war-between-the-wars-syria/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

²¹ Isaac Scharf: Israeli national security chief: New Iranian nuclear facility not immune from attack. Associated Press, 23. 05. 2023. <https://apnews.com/article/israel-iran-nuclear-netanyahu-bunker-buster-12ee682de21a7ebb6c7e51ca8celb63> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

²² Luis Rene Beres: Russia's War Against Ukraine – Impacts on Israeli Nuclear Doctrine and Strategy. Begin-Sadat Center for Strategic Studies, 27. 04. 2023., 14. <https://besacenter.org/russias-war-against-ukraine-impacts-on-israeli-nuclear-doctrine-and-strategy/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

²³ Robbie Gramer: Iran Doubles Down on Arms for Russia. Foreign Policy, 03. 03. 2023. <https://foreignpolicy.com/2023/03/03/russia-iran-drones-uav-ukraine-war-military-cooperation-sanctions/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

nem engedheti meg, hogy elveszítse Moszkva partnerségét.²⁴ A közel-keleti hatalmi viszonyok tükrében alá kell húzni, hogy Irán regionális ellenfelei és ellenségei jóval potensebb külső támogatókat tudhatnak maguk mögött, így Irán számára az orosz partnerséggel szemben nincs más alternatíva. Látni kell ugyanakkor, hogy a retorika szintjén még Irán is tagadja, hogy támadó drónokat szállítana Oroszországnak, jelezve, hogy igyekszik minimalizálni a nyugati ellenlépéseket.

Az arab államok ezzel szemben nem támogatják nyíltan Oroszország Ukrajnával szembeni katonai törekvéseit, ugyanakkor nem is hátráltatják azt.²⁵ Ukrajnának limitált humanitárius és gazdasági támogatást nyújtanak annak érdekében, hogy minimalizálják a Nyugat által rájuk helyezett nyomást, ugyanakkor ne váltsanak ki orosz ellenlépéseket. Ahol valójában aktívak, az a saját közvetlen érdeküket szolgáló kérdések, így a kőolajexport terén együttműködnek Oroszországgal, különösen Szaúd-Arábia, hogy az árakat magasan tartsák.²⁶ Mindkét oldallal kooperálnak annak érdekében, hogy a gabonaexport folytatódjon a háború ellenére is mind Oroszországból, mind Ukrajnából, amelyek az arab világ legnagyobb beszállítói, és ezeknek a rezsimeknek a stabilitása elsődlegesen függ az élelmiszeráraktól.²⁷ Végezetül meg kell jegyezni, hogy a térség országai mind törekednek valamilyen fokú nukleáris program folytatására, és a mostani háborúban ennek a célnak alárendelve igyekeznek engedményeket elérni. Ennek egyik fontos eszköze, hogy Moszkva is hatékonyan tud nukleáris technológiát exportálni, ezzel erős alkupozíciót szerezve a közel-keleti proliferációval szemben, ellentétben az igen gyanakvó nyugati államokkal. Meghaladja az irás kereteit a közel-keleti atomprogramok állapota, azonban a hatalmi egyensúly tekintetében ez az egyik legfontosabb kérdés, az izraeli–iráni konfliktus egyik pillére, az arab államok fő ambíciója, amelyben Egyiptom és az Egyesült Arab Emírátságok jelentős előrehaladást értek el.²⁸ Ezt a stratégiai célkitűzést nem fogják az orosz–ukrán háború oltárán feláldozni, sokkal inkább kihasználják a lehetőséget.

Végezetül Törökország és Izrael helyzete kényes. Ők több szempontból a nyugati blokk részei, így pozíciójuk az orosz–ukrán háború kapcsán nem lehet oly mértékben semleges, mint az arab államoké. Ugyanakkor mindkét országnak megvannak a maga számításai, ami miatt nem támogathatják olyan mértékben Kijevet, mint Washington, London vagy Berlin. Törökország számára a Fekete-tenger északi oldalán megjelenő orosz hegemonia rémképe miatt logikus Ukrajna pozícióinak erősítése, ugyanakkor energiatülszórása és stratégiai kitérte okán Oroszország retorzióit sem kívánja elviselni és megfizetni ezért a teljes költségeket. Összetett stratégiát követve katonailag is támogatja Ukrajnát, miközben

²⁴ Kourosh Ziabari: Iran's Involvement in the Ukraine War: Compromising Declared Principles. Arab Center Washington D. C., 09. 05. 2023. <https://arabcenterdc.org/resource/irans-involvement-in-the-ukraine-war-compromising-declared-principles/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

²⁵ Giorgio Cafiero: Where has the Ukraine Conflict Left Gulf States? Italian Institute for International Political Studies, 22. 02. 2023. <https://www.ispionline.it/en/publication/where-has-the-ukraine-conflict-left-gulf-states-116712> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

²⁶ Achref Chibani: Grains and Hydrocarbons: The Middle East and the War in Ukraine. Wilson Center, 22. 04. 2022. <https://www.wilsoncenter.org/article/grains-and-hydrocarbons-middle-east-and-war-ukraine> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

²⁷ Hussein Mubarak: The Russian Invasion of Ukraine and the Arab World, One Year After. Wilson Center, 16. 03. 2023. <https://www.wilsoncenter.org/article/russian-invasion-ukraine-and-arab-world-one-year-after> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

²⁸ Amnah Ibraheem: The nuclear-energy option in the Arab Gulf states. International Institute for Strategic Studies, 06. 11. 2022. <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2022/11/the-nuclear-energy-option-in-the-arab-gulf-states/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

béketárgyalásokat szorgalmaz, elősegíti a gabonaexportot, és igyekszik Oroszországgal ápolta konstruktív kapcsolatait megőrizni.²⁹ Izrael legfőképpen a szíriai orosz jelenlét miatt óvakodik teljes mértékben a Nyugat oldalára állni a háború során, humanitárius segítséget nyújt és puha rakétavédelmi technológiák megosztására hajlandó Ukrajnával, azonban ennél messzebb nem megy az orosz agresszióval szembeni fellépésben.³⁰

A közös pont ezeknek az államoknak a politikájában, hogy a rendkívül instabil térség egyrésztől nem kívánja kiváltani a nagyhatalmak haragját és megtorlását, a másik, hogy a jelenlegi helyzetben is igyekeznek maximális előnyöket elérni. Tehát egy haszonmaximalizáló és költség-, illetve kárminimalizáló stratégiáról beszélhetünk, ahol a döntéseket az adott állam által a nemzetközi hatalmi rendben elfoglalt pozíciója határozza meg. Irán példáját tekintve így megmagyarázható, miért érdemes Oroszország pártjára állnia, ahol ebből az irányból maximalizálja a hasznot. Itt is látható azonban, hogy a nyugati szankciók intenzitásának csökkentése, azaz a kárminimalizálás a teheráni rezsim célja az orosz–ukrán háború kontextusában is. A két tengely nem kizárólagos, tehát egy adott közel-keleti állam mindkét oldal részéről igyekszik maximalizálni a hasznot és minimalizálni a károkat, azonban míg Irán esetében a haszon jellemzően orosz oldalról, míg a kár nyugati oldalról érkezik, a másik oldalon Izrael és Törökország esetében a károkat leginkább Oroszország okozhatja, míg a Nyugattól hasznot remélhetnek. A mintegy középen álló arab államok számára egyszerre összetett, ugyanakkor egyértelmű szövetségi elköteleződés hiányában egyszerűbb kérdés is az orosz–ukrán háború során gyakorolt magatartás, mivel mindkét oldalról igyekeznek a hasznot maximalizálni és a károkat minimalizálni. A közel-keleti országok emellett nem csupán azzal kalkulálnak, hogy saját államuk milyen előnyöket érhet el, illetve károkat kerülhet el, hanem hogy ellenségeik milyen pozíciót vesznek fel, tehát relatív értelemben hogyan változik a hatalmi helyzetük. Ennek tükrében belátható, hogy tovább csökken a közel-keleti államok mozgásteret és szükségessé válik számukra az egyensúlyozó politika alkalmazása. Nyugati szempontból gyakran elhangzik a kritika, hogy a közel-keleti államok nem tesznek eleget Ukrajna támogatása érdekében, emellett túl nagymértékű az együttműködésük Oroszországgal. A közel-keleti hatalmi egyensúlyt, pontosabban annak dinamikus alakulását vizsgálva látható, hogy a közel-keleti szereplők nem bíznak, nem bízhatnak abban, hogy majd a szabályalapú világrend megvédi őket a szomszédok agressziójától. Az orosz–ukrán háború kitörése a realista külpolitikai stratégia reneszánszát hozta el a Közel-Keleten, amely szükségszerűen összeütközik a liberális, szabályalapú világrend elképzeléseivel. A tanulmányunk nem célja értékítéletet alkotni, azonban a fenti logikát megvilágítva érthetőbbé válik a konfliktus a közel-keleti államok magatartása és a Nyugat elvárásai között.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az orosz–ukrán háború kirobbanása korszakhatár volt a világtörténelemben, amely lezárta a poszthidegháborús korszakot, és egy új érárt nyitott meg, amelynek következménye még nem látható előre. Annyi bizonyosan megállapítható, hogy Oroszország által a fegyveres

²⁹ Egeresi Zoltán: Közvetítő szerepben – Törökország és az orosz–ukrán háború. Stratégiai Védelmi Kutatóintézet, Elemzések, 2022/4., 5–7. https://www.academia.edu/76088010/Közvetítő_szerepben_Törökország_és_az_orosz_ukrán_háború (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

³⁰ Daniel Rakov: The Netanyahu Government's Approach to Russia and Ukraine. Washington Institute, 28. 02. 2023. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/netanyahu-governments-approach-russia-and-ukraine> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 15.)

erőszak alkalmazása területfoglalási szándékkal új precedenst teremtett, amely felülírhatja Irak sikertelen kísérletét Kuvait integrálására. A háború jelentősége túlmegy Ukrajna sorsán: a teljes „szabályalapú” és liberális világrend jövője a tét. A precedens majdani tanulsága a háború kimenetelétől függ, azonban ettől függetlenül a Közel-Keleten rendkívül aggasztó fejleményként érzékelik, bármilyen végkimenetele is legyen. A tanulmány bemutatta, hogy a 2003-as iraki beavatkozás következtében az elmúlt húsz évet a turbulens hatalmi viszonyok jellemezték a Közel-Keleten, amelyet súlyosbított a hatalmi vákuum, a regionális nagyhatalmak közötti küzdelem és az Egyesült Államok viszonylagos kivonulása a térségből. A Nyugat által most féltett szabályalapú világrend mindig is korlátozottan jelent meg itt, ahol sokkal inkább a hatalmi és fenyegetési egyensúly, elrettentés és korlátozott háborúk jellemezték a viszonyokat, szemben a történelem végeként idealizált poszthidegháborús nyugati rendszerrel. A közel-keleti nagyhatalmak 2022 elejére regionális kiegyezésben lettek érdekeltek, elkerülendő a nyílt háborút, továbbá időt szándékoznak nyerni és forrásokat átcsoportosítani a belső viszonyok rendezése érdekében. Ezzel a szándékkal szemben párhuzamosan megjelent egy blokkosodási trend, amelyben Irán és partnerei a szunnita arab–izraeli és a török oldalakkal szemben vívták proxyháborújukat a Libanontól Szírián és Irakon át, illetve Jemenre kiterjedő színtereken.

Az írás bemutatta, hogy az orosz–ukrán háború kitörése katalizáló tényezőként hatott a regionális kiegyezésekre, szemben a blokkosodási tendenciákkal. Kérdéses azonban, hogy meddig tartanak ki ezek a folyamatok, mivel az enyhülésre éppen az intenzív hatalmi küzdelem okán volt szükség, amelyek túlfeszítették a résztvevők lehetőségeit, illetve a belső stabilitást veszélyeztették. A regionális hatalmi harcnak okait adó érdekellentétek nem oldódtak meg, ezért csupán átmeneti enyhülésről beszélhetünk. A kiegyezési lépésekkel párhuzamosan a térség országai egyensúlyozó politikával válaszoltak az orosz–ukrán háború kihívására, a mozgásterüket pedig a háború előtt elfoglalt nemzetközi pozíciójuk határozza meg. A két oldalról jövő rendkívüli nyomásgyakorlás és a térségi ellenfelekkel szembeni lemaradástól való félelem miatt egy haszonmaximalizáló és költségminimalizáló politikát láthatunk megvalósulni. Rámutattam továbbá, hogy az enyhülés, mivel az egy dinamikus, nyílt végű folyamat, ezért paradox módon feszültségeket is teremt. A blokkosodás enyhülése különösen annak haszonélvezőjében, Izraelben teremt félelmeket, ami megerősíti az Iránnal szembeni megelőző csapás indításának esélyét. Az orosz–ukrán háború tehát kényes helyzetet teremtett a Közel-Keleten is, amelynek a Nyugat számára kedvező befolyásolása a háborúval párhuzamosan elsődleges fontosságú. A cél elkerülni a félrekalkulációkból eredő potenciális eszkalációt, ugyanakkor kihasználni a megnyíló lehetőségeket, hogy az enyhülésből akár hosszú távú haszon is kialakulhasson. Az orosz–ukrán háború által katalizált enyhülés a tanulmány megállapítása szerint egy átmeneti lehetőségablak, amelyet követően a regionális ellentétek újra felszínre fognak kerülni. Ez azonban nem jelent determinációt, hogy pontosan oda térjünk vissza, ahol a háború előtt voltunk. Az ellentétek ellenére is lehetséges a kooperáció a felek között. Ennek hasznosítása csak akkor érhető el, ha figyelembe vesszük a térségi szereplők által saját jól felfogott érdekeiből és a térség volatilitásából eredően követett haszonmaximalizáló és költségminimalizáló kül- és biztonságpolitikai stratégiáját.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Altunışık, Meliha Benli: *The new wave of normalization in Turkey's Middle East foreign policy*. Middle East Institute, 21. 04. 2021. <https://www.mei.edu/publications/new-wave-normalization-turkeys-middle-east-foreign-policy>
- Beres, Luis Rene: *Russia's War Against Ukraine – Impacts on Israeli Nuclear Doctrine and Strategy*. Begin-Sadat Center for Strategic Studies, 27. 04. 2023. <https://besacenter.org/russias-war-against-ukraine-impacts-on-israeli-nuclear-doctrine-and-strategy/>
- Blanchard, Christopher M.: *Middle East and North Africa: Implications of the Russia-Ukraine War*. Congressional Research Service, 02. 06. 2023. <https://sgp.fas.org/crs/mideast/R47160.pdf>
- Cafiero, Giorgio: *Where has the Ukraine Conflict Left Gulf States?* Italian Institute for International Political Studies, 22. 02. 2023. <https://www.ispionline.it/en/publication/where-has-the-ukraine-conflict-left-gulf-states-116712>
- Chibani, Achref: *Grains and Hydrocarbons: The Middle East and the War in Ukraine*. Wilson Center, 22. 04. 2022. <https://www.wilsoncenter.org/article/grains-and-hydrocarbons-middle-east-and-war-ukraine>
- Cohen, Ariel: *Has China Shifted the Middle East Balance of Power?* National Interest, 25. 03. 2023. <https://nationalinterest.org/blog/lebanon-watch/has-china-shifted-middle-east-balance-power-206343>
- Csicsmann László: *Arab tavasz – arab tél*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, 2020.
- Egeresi Zoltán: *Közvetítő szerepben – Törökország és az orosz–ukrán háború*. Stratégiai Védelmi Kutatóintézet, Elemzések, 2022/4. https://www.academia.edu/76088010/Közvetítő_szerepben_Törökország_és_az_orosz_ukrán_háború
- Gramer, Robbie: *Iran Doubles Down on Arms for Russia*. Foreign Policy, 03. 03. 2023. <https://foreignpolicy.com/2023/03/03/russia-iran-drones-uav-ukraine-war-military-cooperation-sanctions/>
- Hayman, Tamir – Guzansky, Yoel: *The Beginning of a New Era? The Implications of Regional Détente*. Institute for National Security Studies. INSS Insight No. 1720, 04. 05. 2023. <https://www.inss.org.il/publication/detante/>
- Ibraheem, Amnah: *The nuclear-energy option in the Arab Gulf states*. International Institute for Strategic Studies, 06. 11. 2022. <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2022/11/the-nuclear-energy-option-in-the-arab-gulf-states/>
- Iran-Saudi Talks. United States Institute of Peace, 22. 12. 2022. <https://iranprimer.usip.org/blog/2021/may/04/secret-iran-saudi-talks>
- Jahanbani, Nakissa – Levy, Suzanne Weedon: *Iran Entangled: Iran and Hezbollah's Support to Proxies Operating in Syria*. Combating Terrorism Center, West Point, 2022, 22–29. <https://ctc.westpoint.edu/iran-entangled-iran-and-hezbollahs-support-to-proxies-operating-in-syria/>
- Jalal, Ibrahim: *China and the Saudi-Iran rapprochement: Implications for Yemen*. Middle East Institute, 05. 04. 2023. <https://www.mei.edu/publications/china-and-saudi-iran-rapprochement-implications-yemen>
- Johnsen, Gregory D.: *Saudi Arabia's Big Bet in Yemen*. The Arab Gulf States Institute in Washington, 20. 03. 2023. <https://agsiw.org/saudi-arabias-big-bet-in-yemen/>
- Kaduri, Eden: *The Campaign between the Wars in Syria: What Was, What Is, and What Lies Ahead*. Institute for National Security Studies, 06. 03. 2023. <https://www.inss.org.il/publication/war-between-the-wars-syria/>

- Krasna, Joshua – Meladze, George: *The “Four Plus One”: The Changing Power Politics of the Middle East*. Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 07. 10. 2021. <https://dayan.org/content/four-plus-one-changing-power-politics-middle-east>
- Mubarak, Hussein: *The Russian Invasion of Ukraine and the Arab World, One Year After*. Wilson Center, 16. 03. 2023. <https://www.wilsoncenter.org/article/russian-invasion-ukraine-and-arab-world-one-year-after>
- N. Rózsa Erzsébet: *A Közel-Kelet a XXI. század elején*. Máltai Tanulmányok, III. évf. 2021/4., 383–404.
- Proxy Warfare in the Greater Middle East and its Periphery: An Atlas. <https://www.newamerica.org/international-security/reports/twenty-first-century-proxy-warfare-confronting-strategic-innovation-multipolar-world/proxy-warfare-in-the-greater-middle-east-and-its-periphery-an-atlas/>
- Rakov, Daniel: *The Netanyahu Government’s Approach to Russia and Ukraine*. Washington Institute, 28. 02. 2023. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/netanyahu-governments-approach-russia-and-ukraine>
- Roebuck, William: *Chronicle of a Normalization Foretold: Saudi Arabia and Syria Ease Toward Restoring Ties*. The Arab States Institute in Washington, 11. 04. 2023. <https://agsiw.org/chronicle-of-a-normalization-foretold-saudi-arabia-and-syria-ease-toward-restoring-ties/>
- Scharf, Isaac: *Israeli national security chief: New Iranian nuclear facility not immune from attack*. Associated Press, 23. 05. 2023. <https://apnews.com/article/israel-iran-nuclear-netanyahu-bunker-buster-12ee682de21a7cbb6c7e551ca8ce1b63>
- Shine, Sima – Guzansky, Yoel – Shavit, Eldad: *Iran and Saudi Arabia Renew Relations*. Institute for National Security Studies. INSS Insight No. 1695, 14. 03. 2023. <https://www.inss.org.il/publication/iran-saudi-arabia-2/>
- Szalai Máté – Wagner Péter: *Ábrahám-megállapodások*. Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2020/84. <https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/10/KKIElemzesek.E-2020.84-1.pdf>
- Trenin, Dimitri: *Russia in the Middle East: Moscow’s Objectives, Priorities, and Policy Drivers*. Carnegie Endowment for International Peace, 25. 03. 2016. https://carnegieendowment.org/files/03-25-16_Trenin_Middle_East_Moscow_clean.pdf
- Ulrichsen, Kristian Coates: *Saudi-US Relations in a Changing Global and Regional Landscape*. Arab Center Washington D. C., 29. 06. 2023. <https://arabcenterdc.org/resource/saudi-us-relations-in-a-changing-global-and-regional-landscape/>
- Ziabari, Kouros: *Iran’s Involvement in the Ukraine War: Compromising Declared Principles*. Arab Center Washington D. C., 09. 05. 2023. <https://arabcenterdc.org/resource/irans-involvement-in-the-ukraine-war-compromising-declared-principles/>
- Åslund, Anders – Herbst, John E. – Kramer, David J. – Vershbow, Alexander – Whitmore, Brian: *Global Strategy 2022: Thwarting Kremlin Aggression Today for Constructive Relations Tomorrow*. Atlantic Council, Washington, 2022. <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2022/02/Global-Strategy-2022-Thwarting-Kremlin-aggression-today-for-constructive-relations-tomorrow-February-2022-Final-1.pdf>